

Дмитренко В.А. Сповідні розписи як джерело дослідження парафіяльного духовенства Гетьманщини XVIII століття / В.А. Дмитренко // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А. Смолій, О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю.А., 2014. – Вип.7. – 392с. – С.213-215.

В. А. Дмитренко

СПОВІДНІ РОЗПИСИ, ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовані інформаційні можливості сповідних розписів, як джерела для дослідження парафіяльного духовенства Гетьманщини XVIII століття.

***Ключові слова:** Гетьманщина, парафіяльне духовенство, сповідні розписи*

Останнім часом серед українських дослідників ранньомодерного соціуму спостерігається стійкий інтерес до вивчення різноманітних аспектів буття окремих груп, що творили його. Невід'ємною частиною суспільства Гетьманщини було духовенство, всебічне вивчення якого видається нам вкрай важливим.

Зауважимо, що дослідження діяльності православної церкви на території Гетьманщини віддавна перебувало у сфері інтересів істориків. Її вивчали В. Пархоменко, І. Власовський, І. Огієнко, І. Граєвський та ряд інших науковців. Однак, у більшості попередніх студій, вона подавалася, як «історія зверху». Передовсім, це проявилось у висвітленні діяльності церковних ієрархів, інтересу до змін територіальних меж єпархій та вивченню законодавчого регулювання церковного життя. У той же час основна маса духовенства – парафіяльні священики знаходилися поза увагою науковців.

У світлі поширення антропологічного підходу у сучасній гуманітаристиці така ситуація, вочевидь, потребує виправлення. Тож одним із першочергових завдань на цьому шляху можемо вважати розробку

проблематики, пов'язаної з дослідженнями демографічних процесів у цій соціальній групі. Виконання цього проекту потребує залучення нових джерел. Одним із яких можуть бути сповідні розписи.

Цей вид церковно-облікової документації почав масово запроваджуватися по церквах Гетьманщини після видання Синодського указу 1737 р. Згідно з ним до розписів записували жителів парафії, відзначаючи виконання ними таїнства сповіді та причастя. Запис проводився парафіяльним священиком за становим, подвірним та посімейним принципом. Оскільки сповідатися повинні були всі парафіяни, старші семи років, то у документі фіксувався й їхній вік. Розписи мали укладатися щорічно. При цьому один екземпляр відправлявся у канцелярію протопопії, а інший, ідентичний, мав зберігатися у парафіяльній церкві [1, 114-125]. Таким чином, у розписах можемо віднайти: антропонімічні дані, статевікові показники, географічну належність, шлюбно-сімейний стан, соціальний статус, відомості про домогосподарство (двір). Увесь цей набір інформації є важливим для дослідження демографічних процесів як у соціумі в цілому, так і в середовищі парафіяльного духовенства, зокрема. У ширшому ж контексті, результати таких досліджень дозволять представити церковну історію як «історію знизу», реконструювати життя парохів у їх повсякденних проявах, що збагатить наші уявлення про неї.

У своєму дослідженні ми зупинимося на таких моментах:

- проаналізуємо відомості про антропоніміку, становий, сімейний, віковий стан, домогосподарство, місце проживання парафіяльного духовенства, вміщені у сповідних розписах;
- дослідимо достовірність зазначеної інформації;
- простежимо можливості використання інформаційного потенціалу джерела для дослідження демографічних процесів та повсякденного життя у середовищі парафіяльного духовенства.

Розпочнемо з аналізу антропоніміки. У офіційному зразку чітко зазначалося, що до розпису треба було записати ім'я, по батькові та

прізвище особи. Отож, за умови належного збереження джерела, ми б мали змогу відтворити поіменний склад парафіяльних священників. Однак, на практиці, у одних розписах панотці повністю записують свої антропонімічні дані, а в інших – зазначають лише ім'я та по батькові, рідше ім'я та прізвище.

Втім, говорити про усталеність записів прізвища та по батькові у розписах також не можна. Показовим прикладом можуть бути їхні трансформації у родині священників села Яцини Пирятинської протопопії. Сповідний розпис 1758 року фіксує тут священником Ісаю Савича [2, 1]. У подальшому два його сини також стали священниками у цій же парафії. Так от, у розписі 1768 року один з них іменується Лук'яном Ісаєвим, а інший – Павлом Ісаєвичем [3, 1]. Але метаморфози на цьому не закінчуються. У розписі 1793 року вже дорослі діти Лук'яна записані Лук'яновичами, наприклад, диякон цієї ж парафії Данило Лук'янович. У той же час діти Павла значаться Ісаєвичами, наприклад, паламар Захарій Ісаєвич [4, 1]. Причини такого явища полягала у тому, що найуживанішим антропонімічним показником було ім'я людини, а от прізвище та по батькові, видно, використовувалися рідше і могли заступати одне одного. Таке явище, мабуть, було природним в умовах досить замкнутого та невеликого за чисельністю сільського соціуму.

Як уже відзначалося, у сповідних розписах вказувався вік людини. Відповідно до указу 1737 року запис таких даних мав здійснюватися в окремій колонці формуляра [1, 114-125]. У ній треба було вказати, скільки років виповнилося особі на час складання розпису. Оскільки розписи оновлювалися щорічно, то, теоретично, люди записані у них, мали б старішати на один рік. Ми за таких обставин повинні були б отримати дані про щорічну вікову динаміку панотців і членів їх родин.

Однак, фіксація віку особи, а точніше, достовірність таких даних, викликають значні застереження. Наприклад, згідно зі сповідним розписом села Бубни Пирятинської протопопії за 1765 рік, члени сім'ї священника Максима Григор'єва мали такий вік: Максим Григор'єв –

52 роки; його дружина, Євдокія Пилипівна – 44 роки; діти: Григорій – 4 роки та Дарина – 14 років [5, 1]. Сповідний же розпис за 1767 рік подає такі дані: Священик Максим Григор'єв – 54 роки, Євдокія Пилипівна – 44 роки, Григорій – 5 років, Дарина – 15 років [6, 1]. Отож, з віком самого панотця усе виявилось гаразд. Проте, його дружина, чомусь, зовсім не постарішала. Його ж діти стали старшими не на два роки, як того вимагали елементарні математичні підрахунки, а лише на рік. Варто зауважити, що такі математичні казуси зовсім непоодинокі, і цю ілюстрацію слід розглядати скоріше як закономірність, ніж виняток.

На нашу думку, можна виокремити кілька причин такого явища. По-перше, мова може йти про елементарну неухважність авторів розписів. По-друге, очевидно, є сенс говорити про не надто високий рівень грамотності священиків. По-третє, можемо припустити, що точна фіксація свого віку не була важливою для людей того часу. Він розглядався, скоріше, у загальних категоріях – дитина чи старий, ніж у конкретних цифрових вимірах. Ця причина виглядає вагомою, оскільки мова у вищенаведеному випадку йде саме про безпосередніх укладачів розписів.

Обов'язковою географічною ознакою розпису була назва церкви. Згідно з указом 1737 року також мали зазначати назви міста, села, слободи та повіту, де він проводився [1, 119-121]. Перегляд сповідних розписів засвідчує, що ці норми священиками виконувалися. Окрім того, у більшості розписів вказувалася також назва церковно-адміністративних одиниць (протопопія та єпархія), до яких належала парафія. Типовим тут можна вважати такий запис: «Роспись уезда Пирятинского Киевской епархии протопопии Пирятинской церкви Архистратига Михаила села Яцин» [3, 1]. Назва церкви у деяких випадках записувалася повністю, а в деяких подавалася її народна назва. Запис із зазначеними вище географічними ознаками розміщувався у вступній частині сповідного розпису.

Сповідні розписи, відповідно до офіційного зразка, мали проводитися посімейно. Наше дослідження показало, що священники дотримувалися законодавчого припису. Однак форма такого запису носила здебільшого суб'єктивний характер. Так, як правило, спочатку записували голову родини, потім його дружину, а далі їх дітей. Приміром: «стихарный дьячок Яков Зубков – 42 г. жена его Устина – 36 лет дети их: Никифор – 12; Ульяна – 9; Стефанида – 5» [7, 1]. Однак, у різних розписах дітей записували неоднаково. В одних, як показано у вищенаведеному прикладі, запис вівся за фактичним віком, від старших – до молодших. У інших – за статевою ознакою: спочатку хлопців, потім дівчат. Як-от: «дети их: Фома – 12 лет; Яков – 10; Феодосия – 16; Евдокия – 3» [8, 1].

У випадках, коли діти були одружені, але продовжували жити у родині батьків, їхні сім'ї могли записуватися одразу після імені одруженого сина. Існував й інший варіант – запис одруженого разом з сім'єю, після переліку всіх інших дітей домовласника. Коли чоловік переходив жити в сім'ю дружини, у розписах він міг бути записаний як зять голови дому після його дітей. Наприклад: «попадья Ирина Леонтеевна вдова – 47 лет; дети ее: Иван – 25; Максим – 13; Антон – 4; зять ее Климентий Пивоваров – 33; жена его Параска Андреевна – 28» [9, 1]. В окремих випадках після імені голови родини вказувалася його мати чи теща, а вже потім дружина та діти. Скажімо: «Иерей Арсений Дацевич – 27 лет; теща моя Марфа Лукьяновна – 43; жена Марфа Федоровна – 15» [4, 1]. Усі ці приклади, дозволяють стверджувати, що якогось чіткого порядку запису членів родини не було. Крім того, один і той же священник міг змінювати порядок запису власних дітей у розписах. Така інформація, на нашу думку, може слугувати джерелом аналізу внутрішньо родинних стосунків.

Одночасно постає серйозне питання: наскільки точно записи відображали число домочадців у сім'ях? Проведене нами дослідження засвідчило, що у ряді випадків укладачі розписів випускали з записів

частину родини. Прикладом цього можуть служити розписи села Сулиминець Баришівської протопопії. Відповідно до розпису 1760 року, у родині священника Йосипа Федорова, окрім інших дітей значиться семирічна донька Марина [10, 97]. У той же час, у розписові 1756 року її немає [11, 195]. Але ж за математичними підрахунками на момент його складення Марині мало б бути три роки. На нашу думку, такі неточності були швидше наслідком звичайних помилок і недбальства, ніж приховування інформації про осіб. Адже розписи не мали прямого фіскального значення, а, отже, свідомо не вносити членів сім'ї до них священники не мали сенсу.

Сповідні розписи подають доволі широкий спектр родинних зв'язків. Так, непоодинокими є записи в означеннях мати, син, дочка, брат, сестра, племінник, племінниця на позначення ступеня родинних стосунків. Звичним є також вживання термінів теща, зять, свояк, швагер та інших, що виражають більш широкий ступінь спорідненості. Проте, відзначимо, що родинні зв'язки, означені поняттями дід, баба, онук, онука, у записах не зустрічаються. Наявність такої розлогої інформації робить розписи неоціненним джерелом для дослідження шлюбно-сімейних відносин у Гетьманщині.

Складання розписів передбачало фіксацію станової належності особи. Офіційний взірець подавав їх чіткий перелік. Однак, тут варто звернути увагу на те, що тогочасному соціуму була притаманна значна мобільність, що відобразилося у джерелі. До складу духовенства, зокрема, слід було записувати протопопів, попів, дяків, дячків, піддияконів, пономарів, псаломщиків, ктиторів [1, 119]. Годиться звернути увагу, що лише перші три з них є священнослужителями, інші ж – церковнослужителі. Різниця між ними полягає у тому, що першим обов'язково треба було здобути духовну освіту і пройти висвячення. Натомість, дячком, пономарем чи псаломщиком могла бути і світська особа без будь якої освіти взагалі.

Фігуранти на цих посадах змінювалися досить часто. Наприклад, у селі Митченки Пирятинської протопопії сповідний розпис 1777 року фіксує дячком Якова Ягідку [12, 1]. Проте, вже у розписі 1781 року цю посаду обіймає Пантелеймон Береговий [13, 1]. Однак, наступного року дячком знову записано Якова Ягідку [14, 1]. Згідно ж із розписом 1786 року, він взагалі значиться серед дворових Микити Михайловського, брата померлого священника, який, до речі, записаний до стану військових [15, 2]. Наступний же розпис, 1789 року, реєструє вищезгаданого Михайловського на посаді дячка [4, 1].

Втім, у цьому контексті постає логічне питання: до якого стану варто відносити таких осіб? Адже у розписах вони значаться то як особи духовного стану, то як військового. Припускаємо, що посідання такої посади могло розглядатися людьми того часу як спосіб підняття власного авторитету. Отож, можемо спостерігати досить типову картину, коли особи, що обіймали посади дячків, пономарів та псаломщиків, записувалися то до духовного, то до військового стану.

Не менш складною видається перспектива встановлення станової належності дітей священників, котрі обрали для подальшої кар'єри цивільну чи військову службу. Так, у вищезгаданому селі Яцини Яків Лук'янович, син священника, трудився у канцелярії Лубенського гродського суду. Отже, згідно з логікою закону його треба було зарахувати до стану приказних або військових. Проте, у сповідних розписах батьківської парафії він записаний до родини батька, яка цілком природно належить до духовного стану [16, 1]. Такі приклади, а вони непоодинокі, дають змогу говорити про відсутність чіткого розмежування між козацьким і духовним станом у тогочасному соціумі, а отже, подають зразки соціальної мобільності.

Важливою категорією сповідних розписів є «двор». Саме це поняття, відповідно до встановленого зразка, повинно було фіксуватися в окремій колонці сповідного розпису [1, 119]. Однак, при її записові укладачі розписів, очевидно, зіткнулися з певною проблемою. Суть її полягала у

тому, що двір виступав окремою податковою одиницею і міг включати декілька сімей. Ці сім'ї не завжди були пов'язані кровними взаєминами. Окрім власника двору та його родичів, у ньому могли мешкати й інші особи. Адже основними ознаками «двора» були наявність орної землі, спільне ведення господарства та несення повинностей [17, 114].

Такі різночитання призводили до неоднакового співвідношення між дворами та сім'ями (в означенні кровних родичів) у різних сповідних розписах. У одних з них число дворів відповідає кількості сімей, тобто в одному дворі записано лише кровних родичів. У інших – до одного двору записано по декілька сімей, між якими немає родинних зв'язків. У значній кількості розписів укладачі просто не заповнювали колонку з нумерацією дворів [18, 1-12]. Однак, загальною тенденцією розписів було поступове наближення кількості дворів до кількості сімей. Показовими у цьому плані є сповідні розписи села Грабарівка Пирятинської протопопії. Відповідно до розпису 1758 року, в одному дворі, крім священика з родиною записані також дяк з родиною та псаломщик із сім'єю [19, 1]. При цьому, жодних родинних зв'язків між їхніми сім'ями не виявлено. Розпис же 1768 року, містить в одному дворі лише осіб, пов'язаних кровною спорідненістю. Це сім'я самого священика та його тещі з дітьми [20, 1].

Підсумовуючи вищевикладене доходимо таких висновків:

- по-перше, сповідні розписи містять важливі відомості про антропоніміку, становий, сімейний, віковий стан, домогосподарство, місце проживання парафіяльного духовенства Гетьманщини XVIII століття;

- по-друге, інформація розписів, у певних моментах, відзначається неточністю. Проте стверджувати, що спотворення носили свідомий характер не доводиться;

- по-третє, аналіз інформаційного потенціалу дозволяє говорити про можливість використання джерела для дослідження демографічних

процесів, вивчення шлюбно-сімейних, соціальних та професійних стосунків у середовищі парафіяльного духовенства.

1. О штрафах за уклонение от исповеди // Полное собрание законов Российской империи. Т.10. – СПб., 1830. – С.114-125.
2. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО) – Ф.801. – Оп.1. – Спр.16.
3. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.34.
4. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.1141.
5. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.56.
6. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.140.
7. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.1299.
8. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.575.
9. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.817.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІАУК). – Ф.990. – Оп.1. – Спр.322.
11. ЦДІАУК. – Ф.990. – Оп.1. – Спр.280.
12. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.544.
13. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.709.
14. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.740.
15. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.996.
16. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.313.
17. Волошин Ю. Населення домогосподарств «государевых малороссийских описных раскольничьих слобод» (за матеріалами «Генерального опису Лівобережної України 1767-1768рр») / Юрій Волошин // Соціум. Альманах соціальної історії. – К.: Ін-т України НАН України, 2003. – Вип. 2. – С.114-123.
18. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.540.
19. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.7.
20. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.202.

Dmytrenko V.A. Confessional registers like source study paraxial cleric's Getmanchyny XVIII century. In the article analyzed information's potential confessional registers like source study Getmanchyny.

Key words: Getmanchyna, paraxial clerics, confessional registers.